

**Jednota marxismu leninismu
a odpovědnost sociologie**

Význam společenských věd při budování socialismu neustále roste. Tato vědní oblast se stává stále významnější společenskou silou, základem vědeckého řízení uskutečňovaného komunistickou stranou a socialistickým státem. Prostřednictvím organizace, vzdělávání a výchovy dalekosáhle ovlivňuje společenskou aktivitu pracujících. Hraje významnou úlohu v třídně ideologickém zápase.

Ve všech těchto směrech bylo již dosaženo řady úspěchů. Nároky však neustále rostou. Stejně jako pro hospodářskou oblast a další oblasti společenského života i pro společenské vědy platí, že musí podstatně zvýšit ideově teoretickou a metodologickou úroveň (kvalitu) své činnosti, systematicky a těsně spojit své výzkumy s praktickými požadavky strany, státu, revolučního zápasu, vedoucí úlohy dělnické třídy, rozvíjení zákonitostí budování vyspělé socialistické společnosti. V zájmu kvality a praktické účinnosti vědy musí být také zdokonalena organizace a řízení vědeckovýzkumné práce, zvláště vytvářením tvůrčí atmosféry ve vědě a orientací na komplexní integrované zkoumání a na nejzávažnější stránky, jádro procesů.

Tvůrčí, novátorský, smělý a současně zásadový leninský přístup je nutný zvláště v takových oblastech, které rozhodujícím způsobem podmiňují další pokrok společnosti, které mají bezprostřední význam pro posilování vedoucí úlohy dělnické třídy a komunistické strany ve společnosti. V takových oblastech je více než kdekoli jinde nutná intenzifikace vědecké činnosti, jednoznačný rozchod se scholastickým teo-

retizováním a jednostrannou empirickou deskripcí a ilustrativností, s kompilativností, povrchností. K tvůrčí atmosféře ve vědě přispívá, jestliže jsou odlišné názory hodnoceny konečnými podle své praktické efektivity, podle přínosu k profesionální úrovni výzkumu, k nesmiřitelnému boji proti jakýmkoliv ústupkům od marxismu-leninismu, proti pravicovému i „levicovému“ oportunismu.

Přísné dodržování vědecké úrovně výzkumu znamená konkrétně prosazovat metodu třídně politické analýzy, politické stranickosti jako výraz a současně předpoklad vnitřní jednoty, integrity marxismu-leninismu. Ochrana jeho teoretické a společenské ucelenosti je spjata s jeho neustálým obnovováním v historickém vývojovém procesu [Gedö 1970]. Existuje internacionální odpovědnost za včasné, hluboké, tvůrčí řešení hlavních problémů socialistické výstavby a revoluční praxe, za účinné překonávání pozic, které jsou odtrženy od reálných palčivých problémů, zaměřují se na problematiku okrajovou a málo účinné formy jejího řešení.¹

Význam jednoty marxismu-leninismu

Zvýšení úrovně a účinnosti vědeckého výzkumu není možné, neklade-li se dostatečný důraz na jednotu marxismu-leninismu a významný přínos vědeckého komunismu.² Rozvoj teorie nebyl nikdy uskutečnitelný takovou „sociologizací“ vědeckého komunismu a historického materialismu, která porušovala integritu marxismu a jeho základní principy. To se týká také vztahu sociologie, vědeckého ko-

¹ V pravicově oportunistickém i levičácko-dogmatickém zkrselení jsou stanoviska klasiků marxismu hodnocena jako „abstraktní“, je podceňován význam leninského obohacení marxismu, teoretických hodnocení a praktické činnosti mezinárodního dělnického a komunistického hnutí.

² Význam vědeckého komunismu, který se zejména v Sovětském svazu prudce rozvíjí, není vždy plně doceněn. Uplatňuje se nadále pozitivistická představa „jednotné vědy“, jsou konstruovány všeobecné filozofické závěry (například o rostoucí úloze subjektu „jako takového“).

munismu a politické ekonomie jako vědy o sociálně ekonomických vztazích.³

Úkol konkrétně a intenzivně analyzovat sociálně třídní subjekt rozhodujících aktivit v naší společnosti je totožný s úkolem soustavně a energicky zjišťovat předpoklady rozvoje úlohy dělnické třídy v socialistické společnosti. Komplexnost v marxistickém slova smyslu je komplexností dialektickou, tj. sleduje nejružnější stránky procesu, zejména však vyděluje jeho jádro, hlavní vedoucí stránku záporné jednoty. Reaguje na stupeň sociální jednoty dosažené budováním (vybudováním) rozvinuté socialistické společnosti, který v mnohem vyšší míře, než tomu bylo kdykoli dříve, předpokládá duchovně konkrétní uchopení celků, systémů, rychlé přechody od čistých abstrakcí rozčleňujících skutečnost k celistvé, dialekticko-materialistické interpretaci. Tento přístup je nutný i pro překonání pozůstatků neopozitivistického, umrtvujícího rozčleňování skutečnosti na skladebné, izolované prvky, uspořádané na základě prosté sumace.

Náročné, syntetické poslání má filozofie. Ve středu jejího zájmu jsou dnes sociálně filozofické problémy rozvinuté socialistické společnosti, reálná dialektika společenských procesů a sociálního rozvoje, teorie dialektiky socialismu, vztahy vědy a společenských procesů.

Dialektické zákony jsou obecné. V socialismu se nově konkretizují, získávají nový, zvláštní obsah, význam, smysl s tím, jak se v závislosti na rozvoji společnosti rozvíjejí a kvalitativně proměňují různé kategorie. Zákonitosti jsou vědomě usku-tečňovány na základě vědecké politiky a prostřednictvím uvědomělé, organizované masové tvořivosti; zůstávají však objektivní. Zvláštní význam nabývá nový druh rozporů. V té souvislosti se také připomíná význam kategorií souladu — nesouladu. Vzhledem k složitosti struktury a dynamiky současných procesů, k dialektice rozvoje světového systému socialismu a světového revolučního procesu je důsledné, soustavně uplatňování teorie, metodologie, principů a kategorií historic-

kého materialismu vysoce aktuální. Do popředí vystupují problémy kvalitativních změn a dějinné kontinuity, úlohy subjektivního faktoru.

Stoupá pozornost věnovaná dialektice jako duši marxismu a všech věd i zájem o metodologické problémy společenských věd. Filozofie usiluje o to, aby plnila své poslání pohotověji a na vyšší úrovni. Je třeba na jedné straně důsledněji zobecňovat nejnovější údaje společenských a přírodních věd a na druhé straně aplikovat filozofická zobecnění na empiricky shromážděný materiál [Vysokij 1975].

Je nutné čelit některým obrozujícím se naturalistickým koncepcím pronikajícím z přírodních věd.

V. I. Lenin vysoko hodnotil mezi jiným kategorii společensko-ekonomické formace: „Marx skoncoval s názorem, že společnost je mechanickým shlukem individuí, připouštějícím jakékoli změny z vůle vrchnosti... vznikajícím a měnícím se náhodně, a první postavil sociologii na vědeckou základnu tím, že stanovil pojem společensko-ekonomické formace jako souhrnu daných výrobních poměrů, a že zjistil, že vývoj těchtoto formací je přírodně historickým procesem“ [Lenin 1952:150]. Na přesném výkladu této problematiky závisí i vyřešení úkolů, jež těsně souvisí s problémy podstaty a kritérií stadia rozvinutého socialismu: role „osobnostního“ prvku v procesu tvorby materiálně technické základny; rozvoje společenských vztahů a tzv. „individualizace“; struktury a specifických rysů socialistického životního způsobu; procesů sociálního řízení atd.

Problém uvědomělé tvořivosti pracujícího lidu, zvláště dělnické třídy, je spjat s vědeckým objasněním zákonitostí světového revolučního procesu a zvláště zákonitostí budování rozvinuté socialistické společnosti, tj. s vědeckým komunismem. Vědecký komunismus konkretizuje významnou tematiku objektivních a subjektivních činitelů společenského rozvoje, jejich dialektické podmíněnosti i prostupování ve vrcholném stadiu rozvoje společ-

³ Různí českoslovenští autoři poukázali již vícekrát na problematičnost názorů o tom, že politika vítězné dělnické třídy se již nemusí řídit zákony ekonomického pohybu (názory objevující se zejmé-

na v souvislosti s rozbořem vertikální a horizontální diferenciace a mobility), že nadále bude hrát úlohu jen politická vůle a vědomí (například vědecké).

nosti, ve stadiu budování rozvinutého socialismu a přípravy přechodu ke komunismu. Je vědou převážně „o subjektivním faktoru vývoje soudobé společnosti“, o revoluční činnosti dělnické třídy a jejich spojenců⁴, i když jej pochopitelně na subjektivní momenty redukovat nelze.⁴ Právě vědecký komunismus se v struktuře společenských věd zabývá analýzou a syntézou současných sociálně politických procesů, mezi jiným stále rostoucím podílem pracujících mas, jmenovitě dělnické třídy, na tvorbě současných dějin, třídním bojem, postupným rozvojem sociální rovnosti, zákonem nevyčerpatelného společenského (i vědeckého a technického) pokroku společnosti a osobnosti [Kuryljov 1972 : 84, 26, 33, 10]. Rozvoj vědeckého komunismu vyžaduje ještě mnohem důslednější aplikaci teorie dialektiky na přechod od kapitalismu ke komunismu, prohloubení teorie a metodologie zkoumání rozvinutého socialismu, úzké spojení s politicko-ekonomickými rozborů těchto procesů.⁵

Některé aktuální metodologické principy a kategorie marxismu-leninismu

Všechny velké, principiální úkoly, které ukládají komunistické strany v současném období v zájmu zvýšení kvality a účinnosti uplatnění vědy při zjišťování mechanismu působení a využívání zákonitostí rozvoje socialistické společnosti, jsou spjaty s reálným humanismem, reálnou demokracií komunistické politiky. Směřují k hlavnímu cíli, tj. k soustavnému zvyšování úrovně práce, společenské aktivity, k prožití plného života. To zdůraznil i L. I. Brežněv na XXV. sjezdu KSSS: „strana a stát potřebují výzkum problémů spojených především s všestranným rozvíjením a řízením výroby, potřebují doporučení, která by umožnila podstatně zvý-

šit efektivnost výroby“ [Zpráva 1976]. Zvyšování intenzity, efektivity výroby pomocí vědecko-technického pokroku, nových úrovní organizace práce a řízení, rozvoje aktivity pracujících, je spjata se zdokonalováním systému společenských vztahů, s prohlubováním a zdokonalováním socialistického vlastnictví,⁶ socialistické demokracie, kulturně ideové výchovy, socialistického životního způsobu, s formováním nové úrovně jednoty společnosti, její sociálně třídní struktury, nové úrovně rozvoje každého jedince, s novými podobami aktivní účasti v sociální integraci země socialismu, ve světovém revolučním procesu. Všechny tyto úkoly jsou konečkonců podmíněny účinností, s níž bude rozvíjena vedoucí úloha dělnické třídy a komunistické strany ve společnosti.

Problém komplexnosti, tak často připomínaný v nejrůznějších souvislostech, je účinně řešen, jestliže je respektováno vymezení marxismu-leninismu jako vědeckého komunismu v širším slova smyslu a vědeckého komunismu v užším slova smyslu jako teorie, hluboce analyzující růst úlohy subjektivního faktoru v současné epoše. Velmi nás poškozuje takové pojetí komplexnosti, které fakticky představuje pouhou sumaci částí (vystupujících jako izolované, inertní faktory), popřípadě redukující objektivní dialektiku na vztah systému a částí.

Nové úrovně vzájemného pronikání různých stránek společenské praxe a také překonávání izolovaného postupu jednotlivých vědních disciplín a dědictví pozitivismu, to vše vede k růstu významu systémové analýzy v sociologii a jiných vědách [Aktualnyje 1975 : 53]. Systémový přístup, užití kategorie systém, struktura, funkce, kongruence (popřípadě dekompozice) faktorů, tvoří dnes jeden z nejdůležitějších

⁴ A. K. Kuryljov například uvádí: „zákonů vědeckého řízení sociálních procesů jsou přísně objektivní, i když to jsou zákony odvozené, protože jejich vznik je podmíněn hlubšími, ekonomickými procesy, dialektikou vývoje společnosti jako celku“ [Kuryljov 1972 : 83].

⁵ Problém vztahu historického materialismu, vědeckého komunismu a sociologie (politické ekonomie) je někdy zlehčován jako pouhá záležitost konvenčního odlišení a falešných kompetencí, úzce profesionálních hašteření, zvláště neúnosných v podmínkách vyžadujících náročné syntézy. Takový přístup však představuje pouze opačnou krajnost vůči povrchnímu odbornickému lokalismu. Ve skutečnosti se tím ztěžuje teoretický a politický

úkol maximálně soustředit, zefektivnit výzkum procesů, zvláště pak jsou ohrožovány takové obory, jako je historický materialismus a vědecký komunismus, a tím trpí i kvalita syntéz.

⁶ Jak zdůraznil například H. Meissner v referátu na X. kongresu IPSA v Edinburghu, zřejmě závislost rostoucí životní úrovně obyvatelstva na pracovních výsledcích silně „přispívá k tomu, aby si lidé stále více uvědomovali, že všechny rozhodující výrobní prostředky jsou vlastnictvím všeho lidu... Bez ohledu na všechny další ekonomické podněty, stává se toto vlastnické myšlení, tato vlastnická uvědomělost rozhodující motivací ekonomického chování lidí ve výrobním procesu“ [Meissner 1976 : 50].

aspektů dialekticko-materialistické metody. Dialektika však není a nikdy nebyla na tento přístup a na tyto kategorie redukovatelná. Takový systémový přístup, který se chová lhostejně k bohatství principů, zákonů a kategorií dialektiky, se vystavuje nebezpečí, že zjednoduší pravidla vědecké teorie a metodologie. Není jisté možné říkat, že vědci, kteří používají tyto kategorie jako momenty dialektiky, zaměňují dialektický materialismus za systémově strukturální metodu [Kosičev 1971 : 184, 185]. Současné však není možné dialektiku na „systémovou filozofii“ redukovat, tj. fakticky přecházet na pozice A. Laszla a jiných pozitivisticky orientovaných entuziastů systémového přístupu [Laszlo 1973 : 83 an.].⁷

V každém jednotlivém výzkumu, tj. v každé jeho etapě a stránce, nemusí ovšem být veškerá bohatost dialektiky využita, musí však být beze zbytku využity všechny stránky, které jsou pro danou oblast závažné, přičemž je nutné respektovat okolnost, že jejich závažnost nemusí být vždy na první pohled zřejmá.

Dialekticko-materialistický výklad systému zahrnuje jednotu logického a historického, tj. logické je chápáno jako koncentrovaný výraz historického, abstrahujícího od nepodstatných, nahodilých, zvláštních, dočasně působících vývojových přeměn a postupů, jako vyjádření procesu v jeho nejrozvinutější podobě. Komplexní hledisko v systémovém přístupu umožňuje sledovat všechny faktory, které v procesu působí, určit jejich místo a význam v systému. V dialektickém pojetí komplexnosti je kladen důraz na úlohu systému, celostnosti, nejvýznamnějších komponent celku, na odhalení těch komponent, s nimiž je existence celku, systému především spjata. Jde o určení nejpodstatnějších (nutných, obecných, opakujících se, vnitřních) vzájemných funkčních spojení, zákonitostí, o vyjasnění rozporů v těchto funkcích jako zdrojů (popřípadě brzdících elementů) rozvoje systému, všestranného a rychlého rozvoje všech rozhodujících stránek. Abychom plně pochopili každý jev a

stránku skutečnosti, musíme určit jejich specifiku tím, že poznáme zvláštnosti strukturních a procesních rozporů jako zdrojů a základny vývoje, zvláště pak že postihneme hlavní stránku rozporu, základní vývojovou tendenci v rozporném vztahu. Rozpoznání objektivní determinace je předpokladem rozvinutí akcí subjektu řídicích a výkonných aktivit, rozvinutí hlavní stránky rozporů (jedná-li se o rozpory neantagonistické). Jak se zdůrazňuje v úvodníku časopisu *Sociologické studie*, „zvláště velký význam pro další rozvoj systémového přístupu má zdůvodnění principu kvalitativní svéráznosti zkoumaného celku, jeho neredukovatelnosti na sumu částí, a dále sledování procesu diferenciace a integrace v procesu rozvoje systému“ [Aktualnyje 1975 : 5; Afanasjev 1973 : 134].

Vznik, upevňování a růst jednoty společnosti na základě společenského vlastnictví a prohlubující se jednoty zájmů napomáhá řešení socialismu vlastních rozporů, což zpětně upevňuje sociální rovnost a jednotu. Filozofická kategorie jednoty a boje protikladů se uplatňuje obecně. V podmínkách socialismu se ozvláštňuje díky společenské jednotě vyjadřované sociologickou kategorií sociální jednoty. Dochází ke specifickému projevu těchto obecných dialektických zákonitostí. Mylný názor, že kategorie relativnosti jednoty a absolutnosti boje protikladů se nedá aplikovat na sociální jednotu socialismu, vedl k pokusu formulovat koncepci „jednoty a boje rozdílů“, „dvou dialektik“ [Dejiny 1976 : 235, 236]. Ve skutečnosti jsou rozpory i v socialismu nevyhnutelné, vyjadřují jeho podstatu, jsou stimulem jeho rozvoje.

Pouhá nedialektická logika při analýze a řešení složitých problémů rozvoje socialismu nepostačuje. „V živé, rozvíjející se socialistické společnosti se nemůže stát, že by byly vyřešeny všechny otázky, že by nebylo potřebné hledat lepší řešení“, jak zdůraznil L. I. Brežněv. „Budování socialismu a komunismu má svou dialektiku: sám vývoj neustále nastoluje nové

⁷ Při redukci dialektiky na obecnou teorii systémů, teorii informací, kybernetiku, teorii her atd., se sleduje starý pozitivistický program redukce filozofie na konkrétní vědy „s tím rozdílem, že

jako takové vědy se nyní vyčleňují vědecké disciplíny charakterizující současnou etapu vědeckotechnické revoluce“ [Achlininskij 1974 : 134].

úkoly; čím vyšší úroveň dosáhne, tím vyšší požadavky jsou kladeny na stranu, stát, všechny pracující v zájmu zabezpečení přesného, organizovaného chodu složitého mechanismu hospodářského a společenského života země.“ [Brežněv 1972 : 444; Suslov 1967 : 30]. Také v socialismu je jednota nového a starého, pokrokové a zaostávající stránky v novém relativní a jejich boj absolutní; nelze se tvářit tak, jako by neexistovaly protikladné tendence.

Pouze metafyzická metoda pojímá věci a procesy izolovaně, vytrhává je ze souvislosti, chápe je ahistoricky, ignoruje jejich vnitřní rozpornost. Oblíbenou teorií metafyziků je teorie rovnováhy faktorů, sil. V této teorii se popírá boj protikladů, jednostranně se zdůrazňuje smířování, stírání rozporů, absolutizuje se rovnováha. Je příznačné, že právě E. Bernstein zdůrazňoval: „Nezastávám názor, že boj rozporů je hybnou silou jakéhokoli vývoje. Společné působení příbuzných sil je též velkou hybnou silou vývoje.“ (Očerki iz istorii i teorii socializma. Moskva 1902. Cit. podle [Dejiny 1976 : 225]). S obcházením objektivních rozporů, s jejich redukcí na pouhé chyby a omyly a na druhé straně s poukazy na rostoucí sociální jednotu, ovlivněnou oblastí vědy a techniky, zejména například oblastí formalizace, matematické logiky apod. se setkáváme dodnes. Rovnováha však ve skutečnosti vzniká tehdy, kdy nové ještě nemůže přemoci staré a staré již nemůže potlačit nové. Jde tudíž o specifickou etapu boje protikladných stránek, nikoli o jejich trvalé smíření.

Dialektika se brání eklekticismu, vyhledává rozhodující článek v kauzální souvislosti, zkoumá jeho rozpornou podobu. Rozpor je vzájemné působení, podmiňování, vytlačování, vylučování a prostupování, je to vztah jednoty a boje vznikajícího ze vzájemného proniknutí nerovnocenných protikladů (např. nového, starého). Rozdílný vývoj obou stránek rozporu vede k převaze jedné z nich, k roztržení jednoty, ke vzniku nové kvality, nové rozporné jednoty. Rozpory určují nejen pohyb a vývoj, ale i specifickou kvalitu systému, jeho struktury, jeho relativní

stability (relativní rovnováhy vzájemného působení mezi protiklady).

Objektivní rozpor (neboť nejde o pouhý protiklad kontradiktorních pojmů) a jeho teorie je pramenem veškeré dialektiky (K. Marx), je jádrem dialektiky (V. I. Lenin) [Philosophisches 1975 : 245, 246]. Rozpor je jednotou protikladného a protikladné samo je „tím, co v sobě samém obsahuje jedno a své jiné, sobě a jemu protikladné“ [Philosophisches 1975 : 246].

Každý rozpor je spjat, prolíná se, působí navzájem s jinými rozpory, je zprostředkován jinými protiklady. Ani v boji protikladů nejde o pouhou mozaiku, ale o mnohotvárnost, v níž určující vliv mají základní procesy. Projevuje se v něm dialektika hlavních (a vedlejších), obecných (a zvláštních), vnitřních (a vnějších) rozporů.

Rozhodující význam pro vymezení systému má základní (určující) rozpor, vyjadřující jeho podstatu, ovlivňující dalekosáhle všechny jeho vnitřní rozporné komponenty. S. Stěpanjan charakterizoval (ve svých studiích o rozporech z r. 1947 a 1955) základní rozpor socialismu jako rozpor mezi rostoucími materiálními (i duchovními) potřebami pracujících a dosaženou úrovní rozvoje materiální výroby [Stěpanjan 1947]. V tomto smyslu byl také formulován základní ekonomický zákon socialismu. Hlavní rozpor je takový jev či proces, který má prvořadý význam na určitém stupni vývoje. Vývoj a řešení vnitřních rozporů není možné bez poznání jejich souvislostí, vzájemného působení a přechodu k vnějším rozporům, které v konkrétní situaci mohou dočasně nabýt i rozhodujícího významu.

Rozvoj socialismu ztělesňuje vyšší typ sociálního pokroku. Je nutné ofenzivně demonstrovat jeho přednosti, neustupovat v ničem buržoazním myšlenkovým schématům. Současně však je nezbytné střízlivě a věcně posuzovat dialektický charakter takové historické vymoženosti, jakou je hluboká sociální jednota socialistické společnosti, respektovat reálné rozpory, soustavu rozporů pro socialismus typických.

Při výstavbě socialismu jsou překonávány antagonistické rozpory předchozí společnosti, nerovnoměrnost vývoje. Po-

krok je plánovitý, uskutečňuje se vtahováním nejširších mas lidu do společenské aktivity, což zpětně podněcuje zrychlování tempa rozvoje. Vztahy přátelské vzájemné spolupráce a pomoci, které se neustále prohlubují, se však nerozvíjejí mimo soustavu konkrétních rozporů. Přeceňování nebo zveličování, ale i podceňování nebo opomíjení rozporů v socialismu konečnou výstupuje ve stejné důsledky, tj. v jejich opožděné a nedůsledné řešení, které podvazuje efektivnost postupu, tempa rozvoje.

V socialistické společnosti se setkáváme s rozpory neantagonistickými, musíme však čelit i určitému vlivu rozporů antagonistického typu. Strážlivý a realistický přístup vyžaduje, aby byly přesně postiženy pozůstatky předchozího antagonismu, tj. maloměstské buržoazní přežitky ve způsobu práce, života i v myšlení, jež se buržoazní politika neustále znovu pokouší svým politicko-ideovým a morálním vlivem oživit. I když nositeli těchto přežitků jsou pouze jednotlivci z různých skupin a vrstev, vyžaduje jejich řešení rozhodný boj a trvalou pozornost.

Jiným typem rozporů jsou rozpory objektivního procesu rozvoje (například mezi úrovní výrobních sil a výrobních a sociálních vztahů; mezi materiálně technickou základnou a sociálně ekonomickými poměry; mezi úrovní hmotných a kulturních statků a společenskými a osobními potřebami lidových mas; mezi různými potřebami a potřebou svobodné, tvůrčí práce; mezi ekonomickou základnou a sociálně třídní strukturou; mezi rozvojem výrobních sil a formami organizace a řízení; mezi rozvojem základny a politické a kulturně ideologické nadstavby; mezi objektivními podmínkami společenského rozvoje a rostoucí úlohou subjektivního faktoru). Další rozpory plynou ze subjektivně podmíněných nedostatků, tj. z nedostatků v činnosti organizací a institucí, z porušování právních a morálních norem, z narušování ekonomické, výrobní a pracovní disciplíny, z nízké úrovně účasti vzniklé narušováním objektivně působících zákonitostí společenského rozvoje atd. Zatímco rozpory objektivního procesu jsou nutné, nevyhnutelné, jsou hybnou silou vývoje, nahodilé rozpory plynoucí

ze subjektivních chyb působí proti hybným silám společenského rozvoje.

Existují rozpory mezi trvale spjatými stránkami socialistických vztahů (jako například mezi direktivním řízením a dalšími ekonomickými hybnými silami, mezi demokracií a centralismem, mezi důvěrou a úctou k lidem a náročností vůči nim apod.) a rozpory, které jsou ovlivňovány a formovány stále novými, náročnějšími úkoly, jež budování socialismu přináší. Jevy, které ještě nedávno sloužily jako stimul rozvoje, ztrácejí tuto schopnost a mohou se naopak stát brzdou. V rámci socialistických vztahů vznikají rozpory mezi starým a novým i uvnitř nového. Může vzniknout nesoulad jako „druh rozporu — takový stav, kdy jedna stránka, protože sama zaostává, brání rozvoji druhé, anebo kdy každá z navzájem spjatých stránek má v určitém vztahu na druhou stránku stejný vliv, tj. brání jejímu rozvoji, i když v jiných vztazích se mohou i vzájemně podporovat“ [Dejiny 1976 : 196].

Složitou povahu mají rozpory plynoucí z mezinárodního postavení socialistických zemí, kde vzájemně působí rozpory neantagonistické, spjaté s upevňováním jednoty světového socialistického systému, a rozpory antagonistické, doprovázené třídním bojem protichůdných formací. Jak se zdůrazňuje v publikaci *Dějiny marxistické dialektiky*, ve skutečném vývoji socialistické společnosti podstatně ovlivňují jeho průběh vnější rozpory spojené s bojem dvou protikladných sociálních soustav, rozpory, které mají antagonistický charakter [Dejiny 1976 : 246] (na rozdíl od představ o jejich čisté podobě).

Rostoucího významu nabývá také rozpor mezi organizovanou společností a poznatelnou, ale nepoznanou přírodou, přírodou přizpůsobovanou uvědoměle, ale také s některými dosud nepředvídatelnými následky lidským účelům.

Podstata rozporů určuje formy jejich řešení. Rozpory v socialistické společnosti se řeší rychleji a snadněji, jsou v procesu svého vzniku včas odhalovány a překonávány. Podléhají obecné dialektické zákonitosti, tj. vyvíjejí se a řeší bojem, střetnutím protikladných tendencí. Charakter a formy tohoto boje a překonávání jsou

však vždy specifické. V neantagonistických rozporech socialismu existuje vedle protikladné pozice základní společný zájem, rozpory jsou řešeny uvědomělou akcí subjektu, širokou škálou prostředků. Během vývoje tak ztrácí na ostrosti, řeší se v rámci systému, zvyšují jeho stabilitu.⁸

Obsah i formy vývoje rozporů a jejich řešení jsou spjatý s upevňováním sociální jednoty na základě socialistického vlastnictví, a to působením nadstavby, socialistického státu a především vedoucí úlohy strany. Pomocí ideové výchovy, přesvědčování, forem organizace a řízení, které zahrnují i donucení v zájmu socialismu, se rozvíjí tvořivá, uvědomělá, plánovitá, disciplinovaná činnost lidu jako základ rozvoje a řešení socialismu vlastních rozporů. Proti smířlivým postojům vůči nedostatkům, vůči starému, se všestranně využívá věcná, zásadová masová kritika a sebekritika. To ovšem neznamená, že rozpory jsou řešeny bez obtíží, bez střetání zájmů, bez konfliktů. Vědecká a pružná politika, respektující vedoucí úlohu dělnické třídy a komunistické strany, spojuje vědecké poznání se strategickým uměním, nachází optimální, nejlepší způsoby překonávání starého novým a v rámci nového pak optimální způsoby spojování protikladů v zájmu posílení nového (například ve vztahu totožnosti a rozdílnosti, jednoho a mnohého, části a celku apod.). Osvědčuje schopnost vědecky vyjádřit a politicky zabezpečit společensky nejzávažnější zájmy a potřeby, čelí voluntarismu a konzervatismu a včasnými i důslednými opatřeními umožňuje harmonický, trvalý rozvoj společnosti, a tím i každého jedince.

Vzájemné působení jednotlivých stránek rozporu (na základě shodných zájmů) neznamená v žádném případě eklektickou rovnost. Základní společenské zájmy se vždy upevňují rozvojem hlavní stránky rozporného vztahu. Problémy se řeší nikoli za pomoci teorie rovnováhy, ale rozvojem vedoucí úlohy dělnické třídy a komunistické strany, prohlubováním socialistické státnosti, rozvíjením demokratického centralismu atd.

Oproti eklektické sumativní (aditivní, přiřazovací) metodě pozitivismu, pracující s umrtvenými, absolutizovanými abstrakcemi a jejich kombinováním a řazením, představuje dialektika metodu, která chápe samu abstrakci faktorů jako sice nutný, ale současně přechodný, dílčí moment celkového procesu jednání i poznání. Redukce veškerého poznávacího procesu na tento moment, absolutizace přetržitosti, metoda kombinací, řazení a průměrů umrtvených entit (navíc pouze z určitých sfér) podporuje spekulativní, konstruovaná „řešení“, znemožňuje postižení nejdůležitějších souvislostí, spojení a vazeb, jejich vnitřní (rozporné) povahy. Odvádí pozornost od hlavních problémů k vedlejším, okrajovým, přičemž se však vyvolává a udržuje zdání (dokonce vyšší) exaktnosti, vědecké přístnosti a objektivit.

Jak zdůrazňoval V. I. Lenin, „ten, kdo řeší dílčí otázky bez předběžného řešení obecných, ten určitě bude na každém kroku nevědomky narážet na tyto obecné otázky. A narážet na ně slepě v každém jednotlivém případě znamená odsuzovat svou politiku na pouhé kolísání a bezprincipiálnost“ [Lenin 1958 : 363]. Není náhodou, že V. I. Lenin zdůraznil bezprostřední souvislost tohoto postupu s kvalitou politického jednání. Charakteristické pro eklekticismus je právě to, že neukazuje zřetelně souvislost s politickými procesy, které jsou těsně spjatý s vedoucí úlohou dělnické třídy a zvláště komunistické strany ve společnosti (namnoze představované hrubou abstrakcí jako „decizní sféra“).

Velice složité nároky přináší překonání metafyzické konstrukce objevující se někdy při objasňování dialektiky výrobního způsobu, například ve zjednodušování úlohy živé práce a výrobních (zvláště vlastnických) vztahů.

Marxistické pojetí výrobních sil rozlišuje přírodní výrobní síly, tj. například půdu, přírodní látky, energii (které se ovšem stávají výrobními teprve začleněním do společenského výrobního procesu), a společenské výrobní síly, pracovní sílu výrobce, kolektivní sílu práce vznikající z její kooperace a dělby, sílu strojových soustav, technologie, přírodní, technické a

⁸ Charakteristiku rozporů za socialismu uvádí např. P. N. Fedosejev v práci XXIV. sjezd KSSS

i osnovnyje napravlenija issledovanij v oblasti obščestvennyh nauk. Kommunist 1972, č. 1, s. 74.

společenské vědy atd. V boji proti různým zjednodušením je nutno znovu zdůrazňovat Marxovu a Leninovu myšlenku, že „první výrobní silou všeho lidstva je dělník, pracující“ [Lenin 1955 : 359]. Koope- race, dělba práce a koneckonců způsob, jakým si bezprostřední výrobce přivlastňuje rozhodující výrobní podmínky, to vše má značný vliv na základní výrobní sílu, zmnožuje její výrobní schopnost, schopnost produkovat věci i sociální vztahy. Současně jde o momenty vztahů vznikajících mezi účastníky výrobního procesu, o momenty výrobních vztahů, o vlastnictví jako základní vyústění a předpoklad výrobních vztahů.

Vztah pracovní síly a výrobních prostředků vyjadřuje hlubší, sociálně ekonomickou souvislost, tj. za kapitalismu nadvládu kapitalistických výrobních poměrů, za socialismu trvalé prohlubování procesu, kdy každý výrobce jedná objektivně (díky socialistické organizaci) a uvědoměle, podle svých možností s ohledem na podstatné, dlouhodobé zájmy všech dalších výrobců ve společnosti, všech pracujících. Vztah k věcem tudíž vyjadřuje vztahy mezi lidmi v procesu výroby, vztahy mezi lidmi v procesu výroby jsou pak základem veškeré soustavy sociálních vztahů, od sociálně třídních, přes politické až ke kulturně ideologickým a mravním. V tomto smyslu odlišuje vztah bezprostředního výrobce a výrobních prostředků jednotlivé společensko-ekonomické formace. Na jednotu obou základních stránek výroby, tj. technicko-ekonomické a sociálně ekonomické, na odlišnost, ale i vzájemné podmiňování a postupování stránek výrobních sil a vztahů také ukazuje Leninova formulace, charakterizující cíl proletářského socialismu jako (nikoli rovnost malovýrobců, ale) zespolečenštěnou velkovýrobu [Lenin 1956 : 453].

Společenská věda v socialistických zemích si dnes uvědomuje silněji než kdykoli dříve význam jednoty materiálně technické základny a systému sociálně ekonomických vztahů, sociálně ekonomické podstaty této základny, dalekosáhlého vlivu vztahů mezi lidmi v procesu výroby. Tyto vztahy nejsou pouhou formou, tj. arénou působení inertních hybných činitelů (zvláště technických), jsou samy zdrojem

výrobní a sociální (politické, ideové, mravní) síly. Rozmnožení, účinné využití pracovních, materiálních a přírodních zdrojů výroby je těsně spjata s maximálně možným uspokojováním materiálních a duchovních potřeb společnosti, zvláště s rozvojem postavení výrobců ve sféře průmyslu a bezprostředně navazujících sektorů, s rozvojem vedoucí výrobní a sociální úlohy dělnické třídy, s vytvářením podmínek pro osvobozenou, tvořivou práci. Základním předpokladem a výrazem naplňování této stěžejní potřeby je prohlubování socialistického vlastnictví jako sociálně ekonomického procesu, opírajícího se o právně politické normy a garance.

Koncepce, které jsou nesené mylnou představou o vztahu materiálně technické základny a sociálně ekonomických styků, které vědomě či fakticky zlehčují organické spojení rozvoje této základny a socialistického vlastnictví, úlohu výrobních vztahů a ekonomického determinismu v marxistickém smyslu pro rozvoj společenských vztahů, brání procesu intenzifikace vědního postupu.

Jak upozorňují rozborů sovětských vědců a jak naznačují některé mezinárodní diskuse, jednostranná absolutizace materiálně technické základny redukuje její rozvoj jen na technické, technologické, vědní parametry, tj. fakticky na kvantitativní hlediska (absolutní ukazatele růstu a přepočet na hlavu). Tím se současně oděluje vývoj techniky a vědy od živé práce, od sociálně ekonomických forem styků výrobců. Objevují se pak problematické úvahy o stupni rozvoje materiálně technické základny socialismu (a širěji o stupni rozvinutosti socialismu), o úrovni materiálně technické základny vytvořené současným kapitalismem (jako postačující pro socialismus či dokonce převyšující současnou materiálně technickou základnu socialismu) atd. Materiální a organizační předpoklady (rozvinutost, koncentrovanost, centralizace a v dílčím smyslu i programování a řízení) vzniku materiálně technické základny socialismu jsou zaměřovány za její reálné zformování, možné pouze v sociálně ekonomických poměrech socialismu. Význam těchto vztahů, zvláště vlastnických, pro samo utváření techniky, technologie, pro přeměnu vědy ve výrobní

silu atd., je necitlivě přehlížen, sklouzává se k technicismu, dává se zadostiučinění buržoazní teorii konvergence systémů.

Marxistická teze, že typ přivlastňování určuje typ výrobních vztahů, není také totožná s představou o sumativní povaze stránek výrobních vztahů, s pojetím vlastnictví jako jedné z těchto stránek a již vůbec nic nemá společného s polemikou, která se obrací proti „redukci“ soustavy výrobních vztahů na „pouhé vlastnictví“. V takovém případě je zcela povrchně chápána samotná Marxova kategorie vlastnictví, je oddělována od výrobních vztahů (dualistickou dezinterpretací), nechápe se jako jejich předpoklad. Vlastnictví je buď spojováno s poměrem k věcem (objevil se i názor, který přesouvá důraz na vztah k věcem spotřebitelské povahy), či naopak jsou vztahy mezi lidmi oddělovány od vztahů k věcem. K. Marx, jak známo, rozuměl vlastnictvím v ekonomickém slova smyslu chování individua, zejména produkujícího a reprodukujícího se „pracujícího subjektu“ v rámci vztahů vznikajících z působení na přírodu (výrobních), tj. chování vůči jiným lidem v procesu výroby a prostřednictvím těchto vztahů (širších a užších — profesionálních) pak vůči věcem. Vztahy vůči věcem pomáhají zprostředkovávat vzájemné vztahy formující ekonomickou strukturu a struktury profesí. Základní, podstatné rysy tohoto vztahu (jednání) jsou vyústěním, projevem (účinkem) soustavy vztahů (výroby, rozdělení, oběhu, spotřeby výrobní i sociální a osobní) a současně jejím předpokladem, většinou zakotveným v zákonech, v právním řádě země, garantovaným mocí státu. Vlastnictví jako ekonomickou skutečnost však nelze redukovat na jeho právní výraz, popřípadě na sumu jednotlivých elementů výrobních vztahů. Takový přístup je častý tam, kde se apriori znevažuje rozhodující výrobní síla, tj. úloha živé práce (v kapitalismu a socialismu zvláště úloha dělnické třídy) a vzestup výroby se spojuje s izolovanými faktory

techniky, organizace práce (v technickém smyslu), vědy a řízení. Pro přístup, který plně docenuje rozhodující význam bezprostředních výrobců, zvláště v průmyslu, však nejen není lhostejný vztah výrobců k věcným složkám výroby, popřípadě různým institucím (například vědy, práva apod.). V hluboké analýze a politickém řešení sociálně ekonomických poměrů (například v neustálém zdokonalování sociální organizace a řízení, těsně spjatém s rozvojem socialistického vlastnictví) se naopak spatřuje rozhodující předpoklad rozvoje výroby i společnosti. Tento předpoklad je trvalý, neboť jde o živý proces proměňujících se, zdokonalujících se výrobních poměrů.

Konkrétní rozbor procesu přivlastňování a prosazování podstatných a dlouhodobých zájmů pracujících má značný význam nejen z hlediska potřeby překonat povrchní pojetí statusu, stratifikace a mobility, tj. i překonat kontinualismus, deskripci a subjektivismus.⁹ Má velký význam proto, že specifická podoba přivlastňování je rozhodujícím zdrojem i projevem existujících rozdílů, zvláště pak rozdílů třídních. Také status a životní dráhy jednotlivců je možné (a ostatně nezbytné) zkoumat tak, aby bylo zřetelné, jakým způsobem na ně působí (jak je organizuje, utváří) existující třídní struktura socialismu, založená na rozdílech v podobách přivlastňování základních výrobních prostředků. Dělbá práce v technickém a zvláště sociálně ekonomickém smyslu je podmíněna rozvojem výrobního způsobu vcelku, výrobních a vlastnických poměrů zvláště, a zpětně sociálně ekonomické poměry spoluutváří. Zdůrazníme-li překonání staré a zformování nové dělby práce, míříme tím k jádru problému, tj. k formám součinnosti výrobců bezprostředních a dalších, produktivních i bezprostředně neproduktivních pracovníků, k formování jednotného pracovníka komunistické společnosti (nositele bezprostřední, současně však tvůrčí činnosti, nasycené nakupenou a zevšeobec-

⁹ Buržoazní ideologové a pravicoví oportunisté se vždy snažili především znevážit význam vlastnictví pro rozvoj výroby, pro sociální diferenciaci, pro společenský pokrok. Koneckonců jim šlo o to, aby se proletariát smířil s buržoazní společností a odložil své nenávislné představy [Marx, Engels 1958 : 457]. Část buržoazních ideologů a oportunistů tvrdí, že změny vlastnictví jsou nevýznamné, protože ne-

ovlivňují směr technického a vědeckého pokroku. Vlastnictví samo je účinky rozvoje vědy a techniky neustále proměňováno, takže vzniká „depersonalizované korporativní vlastnictví a limitované podílení se na pravomoci nad organizovanou prací“ [Dejiny 1976 : 260, 261; Marcuse 1966 : 9, 10]. S prvky tohoto názoru musíme v sociologii důsledně zápasit.

něnou výrobní a sociální zkušenosti dosavadních generací výrobců, která má podobu technického a sociálního vědění).

Obtížnost převodu teoretického jazyka do jazyka empirického výzkumu (operacionalizace a měření) vede k redukci celé tematiky na sledování určitých, snáze postižitelných aspektů (například kombinací ukazatele profese, vzdělání, kvalifikace, důchodu, způsobu reprodukce pracovních schopností v mimopracovní době, popřípadě vědomí těchto snadno postižitelných stránek a jejich dynamiky, či sledování životních, zvláště pracovních osudů jednotlivců). Jestliže jsme však zatím nerozpracovali prostředky dokonalejšího převodu, je nutné mít neustále na paměti zmíněné zjednodušení a jednoznačně vyloučit nepřiměřené generalizace. Operacionalizace rozvinutých kategorií je náročná, je původní tvůrčí výzkumnou prací, před níž nelze ustupovat, aniž bychom riskovali únik k dualistickému pojetí vztahu teorie a empirie.

Marxističtí sociologové, vědečtí komunisté, historičtí materialisté pojednávají o společenských jevech a procesech využívající kategoriálního rámce společensko-ekonomické formace. Tuto kategorii je nutné důsledně aplikovat nejen na vývoj předkapitalistických formací, ale i na nejrozvinutější stadia současného kapitalismu, zvláště v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí. Množství nových poznatků o minulosti a nejbližší budoucnosti lidstva, o hybných silách, formách pokroku a revolučních skoků, je nezbytné zvládnout tak, aby byly postiženy rozhodující hybné síly rozvoje, bezprostřední výrobci, pracující třídy a jejich úloha. Znamená to dále rozpracovávat sociálně ekonomický determinismus, určující roli materiální výroby, ekonomické základny, třídního pohybu a třídního boje jako hybné síly pokroku [Aktualnyje 1976 : 11].

S názorem, že ekonomický determinismus je vlastně příznak dogmatismu, tj. s kritikou ekonomického a třídního „redukcionismu“, jsme se setkávali v letech krize také v Československu. Takový přístup se projevil negativně v hypostazování autonomy sociálně třídní i politické a ideologické struktury, v subjektivistické interpretaci jejich vazeb a zvláště vnitř-

ních vývojových rozporů. Eklecticismus se projevoval nejen při úvahách o vztazích ekonomiky, sociální struktury, politiky a kultury, ale také při úvahách o vnitřním uspořádání těchto systémů, například při charakteristice složek sociální struktury a politiky (v ústupu od dialektických hledisek, akcentujících úlohu tříd a třídní politické moci, k hrubě abstraktním kategoriím sociální skupiny, vrstvy, občana, člověka apod.). Politika byla zbavována svého objektivního ekonomického a třídního obsahu, řízení bylo redukováno na záležitost úzkých (a úzce pojatých) kvalifikovaných, vzdělaných, odborných „elit“, redukováno na (ospravedlňovanou) manipulaci. Místo hlubokých analýz zákonitostí rozvoje sociálně ekonomické formace socialismu se objevovaly povrchní přístupy, vycházející z buržoazních sociologických zdrojů, z koncepce „primární“ a „sekundární“ kultury; pojem kultury, zbavený svého skutečného obsahu (oddělený od třídní ideologie a ekonomické základny), se postupně měnil v ústřední sociologickou kategorii.

Problém kultury, kulturních tradic, národního dědictví atd. je skutečně hoden zvláštní pozornosti. V některých případech byl neúměrně podceňen. Mýlná představa o povaze kategorie formace (zejména o jejích skladebných prvcích jako „činitelích“) může být inspirací k takovému spojení „čistého modelu formace“ s živou realitou, v němž zaniká dialektika výrobního způsobu a do popředí je vysouvána problematika historického základu či zákonitost kulturní difúze. Historický základ představuje vše, co nahromadily dějiny, ve skutečnosti se však někdy líčí jako základ geografický, biologický a kulturní, přičemž výklad není daleko od současných podob buržoazního naturalismu a antropologismu. Místo pojmů základna, nadstavba, společenské bytí a společenské vědomí se setkáváme s formulacemi, které „vedle“ výrobního způsobu představují právě takový historický základ jako kardinální, aktivní, mnohostranně působící složku. Podobně se zachází s kategorií kulturní difúze.

Společensko-ekonomická formace je živou, mnohostrannou skutečností, v níž rozhodujícím zdrojem vývoje a pokroku

je dialektika výrobního způsobu, vztahy základny a nadstavby, bytí a vědomí společnosti. Společenskou aktivitu nelze zkoumat mimo základní kategorii historického materialismu, vytržením procesu kultury z kontextu této kategorie. Nároky na komplexní zkoumání jsou zvláště vysoké vzhledem k růstu významu procesů vzdělání, kvalifikace a k všeobecnému vzestupu kulturnosti práce a života, jak je přináší za určitých společenských podmínek vědeckotechnický rozvoj.

Některé konkrétní úkoly sociologického výzkumu

Sociologický výzkum je nesporně důležitým příspěvkem k řešení vnitřních a vnějších, nových a starých, objektivních i ze subjektivních chyb vznikajících rozporů ve vývoji socialismu.

Sociologie měla vždy třídní a stranický charakter. Marxistická sociologie slouží pokrokovým obsahem své třídní a stranické orientace rozvoji tvůrčích sil socialistické společnosti, zformování materiálně technické základny nové společnosti, zdokonalování ekonomických (vlastnických) vztahů, prohlubování socialistického charakteru práce, rozvíjení stejnorodé sociálně třídní struktury na základě posilování vedoucí úlohy dělnické třídy, zvyšování úrovně sociálního plánování a prognózování, a tím i posilování prvků společenské samosprávy, rozvoji funkcí pracovních kolektivů ve společnosti, formování veřejného mínění, výchově mas atd.¹⁰

Praktická účinnost sociologie je zabezpečována její stranickostí a třídností, tj. maximální účinností jejího vědeckého postupu, kvalitou výzkumu a expertíz, které poskytuje, jinak řečeno, odborností, profesionalitou práce. Zjednodušování úkolu v podobě předkládání všeobecných pravd, komentování a empirického ilustrování známých či triviálních skutečností či požadavků a představ neslouží zájmům rozvoje společnosti. Příslušné stranické dokumenty ukládají sociologii, aby v rámci vědecké dělby práce maximálně konkrétně

i všestranně postihovala specifické problémy, jimž se věnuje, ukazovala i nové významné stránky procesů, rozporné tendence, nevyřešené problémy.

Stejně, jako v každém jiném oboru, má teorie a metodologie v sociologii tři vzájemně spjaté úrovně: sociologie užívá obecné teorie a metodologie filozofické, historickomaterialistické, zvláštní teorie a metody společenských věd, jmenovitě vědeckého komunismu, a jedinečné teorie a metody pouze jí vlastní (neexistují ovšem jinak než v dialektické souvislosti se zvláštními a obecnými). Rozhodující úlohu v této struktuře mají obecné (popřípadě zvláštní) teorie a metody, tj. teorie a metoda historického materialismu a vědeckého komunismu a politické ekonomie [Aktualnyje 1975 :3], které jsou však ozvláštňovány a představovány v jedinečných souvislostech s organizujícím jádrem, sociologickou teorií a metodologií.

Metodologie v sociologii musí přesně vyjadřovat obecné, zvláštní a jedinečné vlastnosti a rysy sociologické teorie, a to na všech úrovních sociologické práce, včetně dílčího empirického výzkumu. Jen tak se lze vyhnout pozitivistickému zjednodušování skutečnosti na straně jedné a spekulativnímu teoretizování na straně druhé.

V diskusi marxistů nezískala podporu stanoviska, která odtrhávala sociologii od filozofie, konkrétně od historického materialismu. Problémy vznikající při praktické aplikaci teorie a metod historického materialismu je však nutné řešit důsledně, rozhodně a houževnatě. Podporu nezískala ani stanoviska, která programově redukovala sociologii na „empirickou teorii“. Marxisté si uvědomují dialektický charakter vztahu teorie a empirie a nepřipustí snižování váhy empirických výzkumů, které lze účinně zabezpečovat jen účinným, náročným rozvojem teorie.

Při diskusích o teoretické a metodologické koncepci sociologie vznikly a dosud nejsou vyřešeny problémy, zda obecné (popřípadě zvláštní) metody a teorie, jak

¹⁰ Buržoazní sociologie projevuje svou reakční podstatu snahou oslabovat význam rozhodujících společenských procesů, které prokazují úpadkový charakter kapitalistické společnosti. Na prvním pohled je málo ambiciózní, strážlivá až skeptická. Ve

skutečnosti má ambice popřít závěry vědecké filozofie, sociologie a ekonomie, vytvářet alternativu marxistické ideologie. Tuto funkci se pokouší plnit stále soustředěněji a cílevědoměji.

je využívá sociologie, jsou prostě k jedinečným teoriím a metodám sociologie „přizpůsobeny“, či zda jsou sociologii ozvlášťňovány, takže lze o nich hovořit jako o obecných součástech sociologie, o „obecné sociologii“. Jinými slovy, zda je historický materialismus synonymem obecných teorií a vědecký komunismus zvláštních teorií (a pochopitelně i metod) v sociologii. Část vědců se přitom domnívá, že historický materialismus není jen obecnou (sociologickou) teorií, ale zahrnuje i speciální teorie, včetně teorie sociálních skupin, osobností, institucí apod. Většina však sdílí stanovisko, že speciální (zvláštní, dílčí) sociologické teorie týkající se prvků společenské struktury (skupin, institucí) je účelné vyčlenit v rámci dělby vědecké práce, neboť i v praktickém procesu jde o prvky významné a současně velmi složité, relativně autonomní, s významným celospolečenským dosahem. Tato „autonomita“ neznamená roztržku, neboť je dialektikou jedinečného, zvláštního a obecného, znamená však nové možnosti duchovních konkretizací.¹¹

Vědecký komunismus ozvlášťňuje, tj. „zprostředkuje“ obecné teorie a metody jedinečnému sociologickému zkoumání studiem nejvyšší vývojové úrovně společnosti, tj. přechodu od kapitalismu ke komunismu. Uvedli jsme již kriticky, že úloha vědeckého komunismu není dosud některými sociology doceňována, a to ani tam a poté, kdy byla tato třetí součást marxismu-leninismu formálně institucionalizována. V. J. Jelmejev poukázal například na to, že „jednotliví naši sociologové jaksi zapomínají na existenci tohoto zvláštního, středního, zprostředkujícího článku ve zkoumání naší společnosti, kterým je teorie vědeckého komunismu“ [Jelmejev 1972 : 173]. S obdobnou neujasněností se

setkáváme při charakteristice profesionalisty sociologa v Československu.

Problémy existují ovšem i proto, že (podobně jako při řešení vztahu k historickému materialismu) sám vědecký komunismus dále rozvíjí své postavení v systému vědeckého výzkumu, prohlubuje vědeckokomunistické teorie a metody. Konkrétně jde zejména o specifikaci pojetí sociálně politické zákonitosti přechodu ke komunismu, přičemž považujeme za účelné soustředit pozornost zvláště na úlohu dělnické třídy, pochopitelně neoddělitelnou od politických institucí, procesů, zákonitostí. Z tohoto hlediska musí být také posuzován celkový proces přechodu ke komunismu, nemá-li být pouhou sumací závěrů historického materialismu, sociologie a různých dílčích věd (například teorie státu a práva, politické ekonomie, psychologie aj.).¹²

Otevřeným problémem, který je nutno řešit důsledným uplatněním materialistické dialektiky, zůstává pojetí relativní autonomie a prostupování historického materialismu, vědeckého komunismu a sociologie, jinak řečeno význam přínosu sociologie pro vědecký komunismus a historický materialismus (popřípadě další obory), problém konkrétnosti vztahu obecného, zvláštního a jedinečného uvnitř sociologie. Žádný vědní obor by neměl být „sociologizací“ odveden od stěžejních úkolů, které musí plnit. Současně je však potřebné zvyšovat filozofickou, vědecko-komunistickou a sociologickou úroveň všech oborů společenských věd (tedy i obhaceni ze strany politické ekonomie).

Vzrůst komplexnosti, složitosti a prostupování sfér společenského života neklade tedy nároky pouze na další hromadění empirických údajů, ale na jejich teoretické a stále náročnější metodologické vyhledá-

¹¹ I pro tyto naše úvahy je trvale podnětná Leninova polemika proti eklekticismu, uplatňovanému Trockým a Bucharinem. Jak ukazuje V. I. Lenin, „i to, i ono, na jedné straně, na druhé straně – takové je Bucharinovo teoretické stanovisko. A právě to je eklekticismus. Dialektika vyžaduje, aby se všestranně uvážily vzájemné vztahy v jejich konkrétním vývoji, a ne aby se vytrhával kousek toho i kousek onoho“ [Lenin 1955 : 89].

¹² Stanovisko, že vědecký komunismus je marxistickou politickou sociologií (a že historický materialismus zahrnuje obecnou marxistickou politickou sociologii) zastává například A. K. Bélych [1972 : 67, 68], kdežto stanovisko, že se neredukuje na teorii

socialistické politiky, ale že je konkrétní sociologií přechodu, zastává například K. Bovin [1968 : 54] či A. A. Fedosejev [1974 : 14]. Problém ovšem není především v tom, že se Bélychovým přístupem „příliš politizuje společenský život za socialismu“, jak uvádí A. A. Fedosejev [1974 : 15], ale v tom, že není komplexně analyzována vedoucí úloha dělnické třídy při budování rozvinuté socialistické společnosti. Není také uzavřena diskuse, zda vědecký komunismus je obecnou politickou teorií marxismu-leninismu, jádrem a výchozí obecnou teorií současných konkrétních politických věd. Zde se například liší stanovisko F. M. Burlackého od stanovisek A. K. Bélycha.

vání, shromažďování a třídění. Nároky na metodologii i metodiku konkrétní, dílčí vědy rychle rostou jak ve smyslu důkladného osvojení obecných a zvláštních teorií a metod filozofie a vědeckého komunismu, tak ve smyslu obecné, zvláštní a jedinečné úrovně v rámci relativně autonomního systému konkrétní dílčí vědy.¹³

Ve vědeckém výzkumu rychle roste význam precizních hypotéz, tj. obecných poznatků jasně, účelně pro danou sféru přetlumočených. Současně však nelze žádné konkrétní sociologické zkoumání odtrhnout od analýzy vycházející z obecnější disciplíny. Pokud obecnější disciplína takový rozbor bezprostředně neposkytuje, a to není řídký případ, musí výzkumník tuto mezeru sám zaplnit, což je úkol poměrně náročný. Vyplňování mezer i nápravu chyb v dělbě vědecké práce nelze zaměňovat s nároky, jež přináší vždy a nezbytně sama konkrétnost, tj. s okolností, že obecnější pojmy a kategorie (i formule zákonitostí) získávají v sociologii specifický, tj. nový obsah. Tento nový obsah umožňuje proniknout do jádra, podstaty ucelené, relativně autonomní jednotky nejen na mikroúrovni ale i na makroúrovni, postihnout hlouběji strukturu a dynamiku, vnitřní i vnější rozporné vztahy, tendence, zákonitosti, bližší a vzdálenější perspektivy.¹⁴

Existuje řada specifických sociologických metodologických problémů, jichž se tu nedotýkáme a které uceleně shrnuje úvodník časopisu *Sociologičeskije issledovaniya* (od možností a specifiky měření, přes zjišťování faktů, k zobecňování, interpretaci, vztahu empirie a teorie). Existují specifické problémy v metodikách a technikách: vliv metodik a technik na sběr, zpracování a uchování (zvláště prvotní) informace; zesílení komplexního principu ve výzkumech a rozšíření arzenálu metodických prostředků, hlavně o matematickou, korelační analýzu, taxonomii, komparaci, což vyžaduje novou úroveň organizace a plánování a kľa-

de vyšší nároky na teorii a metodologii; tendence k formalizaci a matematizaci, při nichž jazyk formulí jako pomocný jazyk nesmí vytlačit vlastní jazyk dané oblasti; nesprávné tendence odvozovat závěry pro makroprocesy z mikroprocesů a nerozpracovávat metodický aparát zkoumání makroprocesů; potřeba velkorozměrových, reprezentativních zkoumání včetně mezinárodních komparací, zvláště objektivizovaného, institucionalizovaného chování, pomocí různých metodik a technik; využívání statistiky a současně kritika úzce technicko-ekonomické interpretace základních kategorií; vytvoření banky sociologických informací atd. [Aktualnyje 1975 : 7, 8]. Tyto závěry a doporučení mají velký význam také z hlediska potřeb rozvoje československé sociologie.

Literatura

- Afanasjev, V. G.: *Naučnoje upravlenije obščestvom* (Opyt sistemnogo issledovaniya). Moskva, Politizdat 1973.
- Achlibinskij, B. V., Krainskaja, E. B., Sičivica, O. B., Štoff, V. A.: *Ponjatije „sistema“ a jeho metodologičeskije značeniye*. In: Metodologičeskije aspekty materialističeskoy dialektiki. Leningrad, LGU 1974.
- Aktualnyje zadači issledovaniya problem naučnogo kommunizma*. Naučnyj kommunizm, č. 2, 1976, Moskva, Vysšaja škola.
- Aktualnyje zadači razvitiya metodologii i metodiki sociologičeskich issledovaniy*. Sociologičeskije issledovaniya č. 3, 1975.
- Bělych, A. K.: *Upravlenije i samoupravlenije*. Leningrad 1972.
- Bovin, K.: *K postanovke sociologičeskich problem politiki*. Socialnyje issledovaniya, vyp. 2, Moskva 1968.
- Brežněv, L. I.: *Projevy a statě, část I*. Praha, Svoboda 1972.
- Brzezinski, Z.: *Between Two Ages, America's Role in the Technotronic Era*. New York, The Viking Press 1970.
- Dejiny marxistickéj dialektiky* (Leninské období). Bratislava, Pravda 1976.
- Fedosejev, A. A.: *Politika kak objekt sociologičeskogo issledovaniya*. Leningrad, LGU 1974.
- Gedö, A.: *K filozofické aktualnosti leninismu*. Otázky míru a socialismu č. 12, 1970, s. 71.
- Jelmejev, V. J.: *Naučnyj kommunizm i metodologičeskije osnovy planirovaniya i prog-*

¹³ Poměrně časté je stanovisko vyjádřené A. A. Fedosejevem, že existují „tyto úrovně zkoumání: obecně sociologická (z pozice historického materialismu), specificky sociologická (z pozice vědeckého komunismu), dílčí sociologická (z pozice jednotlivých společenských věd) a nakonec konkrétně sociologická (z pozice empirického zkoumání různých společenských jevů“ [1974 : 15].

¹⁴ Na význam takového přístupu upozorňoval V. I. Lenin, který jako vulgarizaci marxismu a výsměch dialektickému materialismu odmítá snahy získat odpovědi na konkrétní otázky prostým logickým rozvinutím obecné pravdy. Zdůrazňoval současně, že poznat předmet znamená uchopit jej, prozkoumat ze všech stránek, v jeho spojeních i zprostředkováních [Lenin 1952 : 290].

nozirovanija občestvennogo progressa pri socializmu. In: Problemy naučnogo kommunizma, vyp. VI. XXIV. sjezd i aktualnye problemy naučnogo kommunizma, Leningrad 1972.

Kosičev, A. D.: *Velikij istoričeskij opyt i revol'ucionnoje tvorčestvo narodnyh mass.* Filosofskije nauki, 1971, č. 5.

Kuryljov, A. K.: *Některé metodologické otázky teorie vědeckého komunismu.* In: K předmětu a aktuálním úkolům vědeckého komunismu. VŠP ÚV KSČ, 1972.

Laszlo, E.: *Systems Philosophy. Survey of Evolving Paradigm of Contemporary Thought.* Proceedings of the XVth Congress of Philosophy, 1973, Vol. I. Sofia 1973.

Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 1.* Praha, Svoboda 1951.

Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 3.* Praha, Svoboda 1952.

Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 12.* Praha, SNPL 1956.

Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 15.* Praha, SNPL 1958.

Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 29.* Praha, SNPL 1955.

Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 32.* Praha, SNPL 1955.

Marx, K., Engels, B.: *Spisy, sv. 4.* Praha, SNPL 1958.

Marx, K.: *Kapitál. Sv. 1.* Praha, SNPL 1954.

Marcuse, J.: *Socialist Humanism?* In: Fromm, E. (ed.), *Socialist Humanism*, New York, Doubleday 1966.

Meissner, H.: *The Dialectics of Politics and Economics in the Construction of the Advanced Socialist Society in the GDR.* In: Contributions by Scientists of the German Democratic Republic to the Xth World Congress of the International Political Science Association, Potsdam 1976.

Opara, S.: *Problemy teorii rozvoju społecznego. Ideologia i polityka.* Miesięcznik poświęcony problemom szkolenia partyjnego, Nr. 9, 1975.

Philosophisches Wörterbuch. Herausgegeben von Georg Klaus und Manfred Buhr. 11. Auflage, Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1975.

Stěpanjan, C.: *O rozporech v socialismu.* Pravda, 20. srpna 1947.

Stěpanjan, C. A.: *Protivorečija v razvitiji socialističeskogo občestva i puti ich preodolenija.* Voprosy filosofii č. 2, 1955.

Suslov, M.: *Velikij Oktjabr i mirovoj revol'ucionnyj process.* Moskva 1967.

Touraine, A.: *La société post-industrielle.* Paris 1969.

Na rubeže dvouh pjatiljetok: perspektivy našej raboty. Voprosy filosofii č. 1, 1976.

Vědecký komunismus. Praha, Svoboda 1973.

Vysokij dolg sovětskich filosofov. Red. stat Pravdy, 19. září 1975.

Zpráva ÚV KSSS XXV. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu a další úkoly strany ve vnitřní a zahraniční politice. Rudé právo, 25. února 1976.

Резюме

Форманек М.: Единство марксизма-ленинизма и ответственность социологии

Значение общественных наук в строительстве развитого социалистического общества непрерывно возрастает. Общественные науки добились ряда успехов, но непрерывно возрастают и требования. Помимо прочего все общественные науки должны отдавать себе отчет в идейно-теоретическом и методологическом уровне своей работы, особенно в тех сферах, которые имеют непосредственное значение для усиления руководящей роли рабочего класса и коммунистической партии в обществе. В этом направлении существует все возрастающая классовая, партийная и интернациональная ответственность.

Повышение уровня и эффективности научных исследований немислимы без достаточного упора на единство марксизма-ленинизма и на значительный вклад научного коммунизма. Никогда невозможно было осуществить развитие теории путем такой «социологизации» научного коммунизма и исторического материализма, которая нарушала целостность марксизма и его основные принципы. Особое значение имеет последовательное применение теории, методологии, принципов и категорий исторического материализма.

Значительная часть статьи посвящена некоторым наиболее важным методологическим принципам и категориям марксизма-ленинизма. Внимание уделяется сравнению элективного и диалектического понимания сложности, проблеме переоценки системного подхода с точки зрения диалектики. Особый упор сделан на отношение между ростом и укреплением единства социалистического общества и решением собственных социализму противоречий, прежде всего основного противоречия социализма. Содержание и формы развития противоречий и их решение связано с укреплением социального единства на основании социалистической собственности, и с помощью надстройки, социалистического государства и особенно руководящей роли партии.

В дальнейшей части статьи рассматривается диалектика производительных сил и производственных отношений, в особенности, собственности в качестве результата и предпосылки производственных отношений. Умножение и эффективное использование трудовых материальных и естественных ресурсов производства тесно связано с максимальным возможным удовлетворением материальных и духовных потребностей общества, в частности, с развитием положения производителя в сфере промышленности и связанных с ней секторов, с развитием ведущей производственной и социальной роли рабочего класса, с созданием условий для освобожденного творческого труда. Основной предпосылкой и выражением этой основной потребности является углубление процесса социалистической собственности в качестве социально-экономического процесса,

опирающегося на правовые и политические нормы, гарантии и институты. Сложность перевода языка теории на язык эмпирических исследований ведет иногда к упрощению тематики и сведению ее к наблюдению над определенными, относительно легко уловимыми аспектами.

В части о категории общественно-экономической формации подчеркивается, что многочисленные новые данные о прошлом и ближайшем будущем человечества, а главное о современных движущих силах, о формах прогресса и революционных скачков, необходимо обработать таким образом, чтобы были отражены решающие движущие силы развития, непосредственные производители, трудящиеся массы и их роль. Статья подчеркивает, что общественную активность нельзя исследовать вне основной категории исторического материализма, отрывая процесс культуры от контекста этой категории.

В заключительной части статьи рассматриваются некоторые конкретные задачи социологического исследования. Указывается на три взаимосвязанных уровня социологической теории и методологии, на решающую роль теории и метода исторического материализма и научного коммунизма (политической экономики). Требования к методологии и методике конкретной частной науки быстро возрастают как в плане фундаментального усвоения общих и частных теорий и методов философии и научного коммунизма, так в плане отношений между общими, частными и единичными уровнями в рамках относительно автономной системы конкретной частной науки.

Summary

Formánek M.: Unity of Marxism-Leninism and Responsibility of Sociology

The contribution of social sciences in building up a developed socialist society is steadily growing in importance. A great many successes have been achieved in their field — yet claims continue to increase. Social sciences must substantially reconsider the ideationally theoretical and methodological levels of their activity, particularly in areas of direct significance for strengthening the leading role of the working class and the communist party in society. In this respect there exists a growing class, party and international responsibility.

The level and effectiveness of scientific research cannot be increased unless sufficient stress is laid upon the unity of Marxism-Leninism and the relevant contribution of scientific communism. The development of theory has never been realizable on the basis of a „sociologization“ of scientific communism and historical materialism impairing the integrity of Marxism and of its fundamental principles. A consequential, systema-

tic application of the theory, methodology, principles and categories of historical materialism is of particular importance.

A substantial part of the paper is devoted to certain extremely important methodological principles and categories of Marxism-Leninism. Attention is paid to the comparison of the eclectic and the dialectic conception of complexity, to problems connected with the dialectical revaluation of the system approach. Special stress is laid on the relation between the growth and consolidation of the unity of socialist society on the one hand, and the solution of contradictions intrinsic to socialism — particularly of the basic contradiction of socialism — on the other. The content and forms of the development of contradictions and their solution are connected with the strengthening of social unity on the basis of socialist ownership — through the intermediary of the superstructure, the socialist state, and primarily the leading role of the party.

The paper goes on to discuss the dialectics of productive forces and relations, especially ownership as the basic issue and precondition of production relations. The increase and effective utilization of working, material and natural resources of production are closely connected with the maximum possible satisfaction of the society's material and spiritual needs, especially with the development of the producer's position in the sphere of industry and the sectors directly adjoined hereto, with the development of the leading role of the working class both in production and in society, with the creation of conditions for liberated, creative work. The basic precondition and expression of this pivotal need is the intensification of the process of socialist ownership as a socio-economic process based on legal-political norms, guarantees, institutions. The difficulty of translating the theoretical language into the language of empirical research sometimes contributes to a simplification of the entire thematic area by reducing it to the examination of certain more easily apprehensible aspects.

In the part referring to the category of the socio-economic formation, stress is laid upon the fact that the recently acquired ample knowledge concerning the past and the nearest future of mankind and, in particular, the contemporary motive forces, forms of progress and revolutionary leaps must necessarily be mastered in a way enabling us to comprehend the decisive motive forces of development, immediate producers, working classes and their role. Emphasis is also laid on the fact that social activity cannot be examined outside the basic category of historical materialism, by separating the process of culture from the context of this category.

In concluding, the paper discusses some concrete tasks of sociological research.